

Сања М. Паргало*

Универзитет у Бањој Луци, Филозофски факултет

ЕМПИРИЈСКИ МОДЕЛ ПРИЈАТЕЉСТВА ПРЕДШКОЛСКЕ ДЈЕЦЕ У ИЗМЈЕЊЕНОМ КОНТЕКСТУ ИНСТИТУЦИОНАЛНОГ ВАСПИТАЊА

Апстракт: Нашим истраживањем настојали смо утврдити и интерпретирати емпиријски модел пријатељства предшколске дјеце. На узорку предшколске дјеце (N = 2009) примјењена је *Опсервациона скала за процјену развијености пријатељства предшколске дјеце у институционалном васпитању* која је садржавала 52 ставке у односу на које су васпитачи процјењивали учесталост испољавања индикатора пријатељства за дјецу у оквиру свих узрасних васпитних група. Примјена експлоративне факторске анализе је резултовала екстракцијом четири смислена фактора која објашњавају ову сложену истраживачку варијаблу: 1. Пријатељство као приближавање алтруизму, 2. Пријатељство као удаљавање од егоизма, 3. Пријатељство као удаљавање од нарцисоидности и 4. Пријатељство као давање и примање љубави. Први и други фактор објашњавају социјално понашање, односно нагласак је на социјализацији, док основу трећег и четвртог фактора чини емоцијама засићено понашање, односно, нагласак је на индивидуализацији. Конфликт егоизам – алтруизам (социјализација) прераста у конфликт самољубље (нарцизам) – љубав у којем је поново при одрастању нагласак на индивидуализацији. Стога што је пријатељство најбоља мјера одрастања, оно је данас једно од централних питања могућности васпитања. Добијени налази упућују на то да вртићи као еколошки здрава окружења кроз његовање квалитетних интеракција и уважавање индивидуалних потреба сваког дјетета подстичу развој пријатељства. У том процесу важна је улога васпитача као партнера и пријатеља, који његују и подстичу пријатељске односе, али и сва дјечија социјална искуства. Подршка васпитача се огледа и у уважавању спонтаних дјечијих активности, прије свега игре у којој интерактивност долази до пуног изражаја.

Кључне ријечи: *дијете, пријатељство, аспекти пријатељства.*

* sanja.partalo@ff.unibl.org

ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУП РАЗВОЈУ ПРИЈАТЕЉСТВА

Човјеков развој је инхерентно друштвен. Социјалне интеракције с вршњацима у раном дјетињству представљају основу развоја пријатељства предшколске дјеце и cjелокупног развоја личности. Истраживање развоја пријатељства предшколске дјеце у институционалном васпитању полази од круцијалне идеје Виготског да је интеракција конституишући фактор развоја свијести код дјеце предшколског узраста. Ова теза долази на ред за дубљу и истовремено конкретнију анализу управо у времену у којем одрастају данашња дјеца. Развој дјечијег пријатељства, у данашњим околностима преласка од интенционалног на пермисивно васпитање, отвара простор за унапређење партнерства између дјеце, као и дјетета и одраслог у васпитном процесу, што је основ за прелазак на отворено васпитање.

Пријатељства које вршњаци успостављају међу собом имају директан утицај на развој социјалних вјештина, вриједности и ставова, регулацију емоција, развој самосвијести, самопоуздања, толеранције, вјештине комуникације. Све то упућује на чињеницу да је при проучавању развоја дјетета и његових пријатељстава потребно узети у обзир социјални контекст, као и цијели низ развојних аспеката везаних за cjеловит развој дјетета. При томе су у првом плану дјететове емоционалне потребе као што су осјећај привржености и сигурности, доживљавање љубави и припадања, добијање подршке и признања, те стицање различитих социјалних искустава.

У вртићу, заједно са вршњацима, али и са одраслима, кроз међусобну интеракцију и комуникацију дјеца обликују вјештине социјалног прилагођавања, прихватања и повезивања, потребе за бригом о другима, развијају блиске односе и пријатељства која као животна искуства постају саставни дио њиховог система знања, дјечијих теорија и погледа на свијет. Пријатељство је најважнија врста односа са вршњацима заснована на реципроцитету, узајамном повјерењу и блискости, егалитарним односима, једнакости и праведности, пружању безусловне подршке и сарадње. Пријатељство се развија из алтруистичке потребе и наклоности према некој другој особи. У својој основи то је дијадни однос, али га је могуће остварити и унутар тријаде и веће групе. Кроз дружење и игру у вртићу дјеца стварају субкултуре, које представљају облик ефективног учествовања дјеце у култури. Специфичност тих култура је у њиховој засебности која произилази из дјететове тежње за бољим разумијевањем затечене, дате културе.

Анализирајући различите теоријске приступе и теорије које из њих произилазе, упориште за утврђивање теоријских схватања развоја пријатељства предшколске дјеце пронашли смо у различитим теоријама које условно можемо подијелити на: теорије везивања и интерперсоналног привлачења (Bowlby, Ainsworth, Brown, Newcomb, Winch), когнитивистичко-развојне теорије (Piaget, Vigotski, Valsiner), теорије личности (Rogers, Maslow, Erikson),

еколошку теорију (Bronfenbrenner) и теорије о отвореном васпитању (Marjanović, Vogojević). Као почетну основу за наше истраживање користили смо Брофенбренерову биоеколошку теорију хуманог развоја која наглашава неопходност разумијевања дјететовог развоја у односу на његово непосредно окружење. Биоеколошка теорија прихвата значај дјететовог субјективног доживљаја свијета, односно шта одређени еколошки контекст у који је оно на цјеловит начин укључено значи за дијете (феноменолошка позиција). Природу дјетета одређују биолошке одреднице, проксимални процеси у микросистему (Ashiabi & O'Neal, 2015), еколошки, друштвени, политички, културолошки утицаји система на различитим нивоима (микро-мезо-егзо-макросистеми), као и временска димензија (хроносистем). Проксимални процеси, којима Брофенбренер у својима каснијим радовима проширује теорију и даје им централни положај (види више Ashiabi & O'Neal, 2015), посебно истичу важност дјететовог укључивања у активности које морају бити редовне и временски дуже. Проксимални процеси се заснивају на односима који нису само међуљудски, већ укључују и предмете и симболе. Позитивни социјални односи и комуникација између родитеља и дјеце (проксимални процеси) су значајан предиктор позитивних социјалних односа које дијете развија са вршњацима и другим особама.

Захваљујући својој аутотеличности и дивергентности игра дјетета је идеалан медиј за испробавање различитих могућности успостављања односа са другима. Играјући се, дијете уз употребу различитих симбола креира свој замишљени свијет комбинујући различите елементе свог искуства и комуницира са свијетом око себе на аутентичан начин прилагођен индивидуалним развојним потребама (Партало, 2014). У првобитној игровој активности дијете овладава моторним, предметним и перцептивним функцијама, односно задовољава своју потребу за покретом и кретањем. У симболичкој игри, моторичке предметне радње добијају вриједност симбола, јер их дјеца користе да би њима изразила своје намјере и емоционална стања улоге коју одигравају у игровном контексту (Partalo, 2019). Отвореност игровног контекста подстиче дијете на развијање позитивних социјалних односа, без страха од неуспјеха и одбачености.

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Предмет нашег истраживања је утврђивање емпиријског модела развоја пријатељства предшколске дјеце у институционалном васпитању. Претпоставили смо да ћемо поступком експлоративне факторске анализе установити латентну структуру на којој почива феномен пријатељства предшколске дјеце. Дакле, циљ овог истраживања је био утврдити и интерпретирати емпиријски модел пријатељства предшколске дјеце у институционалном васпитању. У истраживању су кориштене метода теоријске анализе и синтезе и дескрип-

тивна метода (односно survey метода). У складу са претходно наведеним научноистраживачким методама, примјенили смо сљедеће истраживачке технике: систематско научно посматрање и посматрање са учешћем, скалирање и квалитативну анализу садржаја.

За потребе овог истраживања кориштена је *Опсервациона скала за процијену развијености пријатељства предшколске дјеце у институционалном васпитању*. Ова опсервациона скала првобитно је садржавала 80 тврдњи о пријатељству предшколске дјеце, које смо поступцима утврђивања метријских карактеристика редуковали на 52 ставке. Васпитачи предшколске дјеце ($N = 141$) су за све наведене ставке процјењивали учесталост испољавања индикатора пријатељства за свако поједино дијете у оквиру своје васпитне групе. Процјена за свако дијете из васпитне групе извршена је тако што се за сваку тврдњу у хелији укрштања са иницијалима дјетета извршила процјена учесталости на скали од један до пет, при чему 1 има значење никад, а 5 увијек. Важно је нагласити да су у опсервацији и процјени за свако дијете учествовала оба васпитача. Уколико су њихове процјене дјеце биле некомплементарне, усаглашавали су се око заједничке процјене, чиме смо настојали обезбиједити већу поузданост података.

Реалијабилност фактора које описујмо у емпиријском моделу пријатељства предшколске дјеце утврђена је Кронбах алфа коефицијентом (Cronbach's alpha). Њихове вриједности приказане су у сљедећој табели.

Табела 1. Релијабилност добијених фактора

Фактори	Cronbach's Alpha	Број ставки
Пријатељство као приближавање алтруизму	0,95	20
Пријатељство као удаљавање од егоизма	0,91	14
Пријатељство као удаљавање од нарцисоидности	0,85	10
Пријатељство као давање и примање љубави	0,84	8

Узорак је неслучајан, тачније, по својој врсти, пригодни. У истраживању је учествовало 2009 дјеце корисника јавних предшколских установа. У Табели 2 приказана је структура узорка.

Табела 2. Структура узорка предшколске дјеце

Својства узорка (n = 2009)	Категорије	Фреквенција	Процент
Пол	Дјечак	935	46,5
	Дјевојчица	1073	53,4
	Није наведено	1	0,1
Вртићка група	Јаслице	34	1,7
	Млађа група	478	23,8
	Средња група	479	23,8
	Старија група	567	28,2
	Мјешовита група	451	22,4
Општина у којој се налази вртић	Лакташи	217	10,8
	Бања Лука	1374	68,4
	Градишка	127	6,3
	Дервента	69	3,4
	Приједор	76	3,8
	Козарска Дубица	66	3,3
	Мркоњић Град	80	4,0
Узраст	До 3 године	109	5,4
	3 – 3,5 године	177	8,8
	3,5 – 4 године	174	8,7
	4 – 4,5 година	323	16,1
	4,5 – 5 година	192	9,6
	5 – 5,5 година	404	20,1
	Преко 5,5 година	602	30,0
	Није наведено	28	1,4

Увидом у Табелу 2 можемо видјети да је узорак уједначен по полу и вртићким групама са изузетком јаслица. Такође, из приложене табеле уочавамо да 50% узорка чине дјеца између 4,5 и 5,5 година. Највећи број испитаника је из Бање Луке.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Поступак експлоративне факторке анализе, којом смо настојали установити латентну структуру на којој почива феномен пријатељства предшколске дјеце смо спровели након провјере прикладности података за примјену факторске анализе. Установили смо да је корелацијска матрица погодна за факторизацију, јер је Мајер-Мајер-Олкинова (Kaiser-Meyer-Olkin) мјера за адекватност узорковања показала вриједност $K = 0,964$, што је далеко изнад 0,50 што се сматра доњом границом (Fulgosi, 1988). Такође, наша опсервациона скала је прошла и Бартлетов тест сферичности (Bartlett's Test of Sphericity), јер је $\chi^2 = 60297,614$ био значајан на нивоу 0,01.

Уз примјену методе главних компоненти и варимакс критериј за ротацију установили смо солуцију са четири фактора који објашњавају 52,41% тоталне варијансе. Уз Кајзеров критериј утврдили смо чак осам фактора који имају ерген вриједност ≥ 1 , док је Рателов тест одрона (scree plot) указивао на три фактора.

Поред наведена два критерија, приликом доношења одлуке о броју фактора, водили смо рачуна и о проценту укупно објашњене варијансе, али и о интерпретабилности фактора. Када смо укрестили та четири критерија, наша процјена је била да је најприхватљивије рјешење четири фактора и 52,41% тоталне варијансе.

Табела 3. Проценти објашњене варијансе након варимакс ротације

Компоненте или фактори	Својствена вриједност	Постотак објашњене варијансе	Кумулативни постотак објашњене варијансе
1	10,34	19,88	19,88
2	6,54	12,55	32,43
3	5,73	11,03	43,45
4	4,66	8,95	52,41

Засићеност (сатурацију) фактора појединим ставкама приказујемо у Табели 4. У нашем случају варимакс критериј за ротацију омогућио је факторску структуру која је најближа критерију једноставне структуре, што је, свакако, утицало на интерпретацију утврђених фактора.

Табела 4. Ротирана матрица факторске структуре

Манифестне варијабле	Компоненте	
1. Дијете је мотивисано да подржи и помогне другом дјетету.	0,67	0,34
2. Склоно је утјешити и заштитити друга у невољи.	0,66	
3. Друга дјеца га радо бирају за друга.	0,66	
4. Дијете постојећу комуникацију обогаћује новим садржајима.	0,66	0,36
5. Дијете је иницијатор игре и заједничких активности.	0,66	0,34
6. Дијете је омиљено међу вршњацима.	0,64	
7. Дијете је усмјерено на пружање подршке другима и добробит групе.	0,64	
8. Дијете предлаже нове идеје.	0,63	
9. Дијете саосјећа с другом дјецом.	0,62	0,34

Манифестне варијабле	Компоненте		
10. Дијете само иницира контакт и интеракцију – комуникацију с другима.	0,61		0,50
11. Успјева да се укопи у постојећу интеракцију – комуникацију.	0,61		0,41
12. Загрли и пољуби дијете које је тужно.	0,61		
13. Подстиче другу дјецу на придржавање правила која важе у вртићу.	0,60		
14. Склоно је настојањима да помири посвађане особе.	0,59		0,35
15. Дијете слободно износи властите ставове и мишљења.	0,59		0,44
16. Способно је да само креира игру.	0,59		0,46
17. Дијете је склоно да потражи друштво и одржава односе с другом дјецом.	0,58		0,35
18. Одговара на постављене захтјеве у току структурираних активности.	0,58		
19. Разумије емоционална стања друге особе.	0,57	0,31	
20. Показује радозналост за већину структурираних активности.	0,51		0,42
21. Агресивност је усмјерена на другу дјецу.		-0,81	
22. Дијете је склоно иницирању конфликтних ситуација.		-0,75	
23. Дијете испољава агресивност на јасан повод.		-0,72	
24. Агресивност је усмјерена на играчке и друге ствари.		-0,67	
25. Дијете је веома обзирно према другој дјечи у игри.		0,66	
26. Дијете је веома смирено.		0,62	
27. Брине се о заједничкој имовини у вртићу (играчкама, сликовницама).	0,32	0,58	0,339
28. Праведно дијели играчке и друге материјале у игри и активностима.		0,56	0,433
29. Позитивно приступа другима и благонаклоно је.		0,54	0,416
30. Успоставља правичне односе са другарима.	0,33	0,53	0,481
31. Дијете је склоно да чини добро и разумије потребе друге дјеце.		0,48	0,461
32. Радо дијели с друговима играчке и слаткише.	0,46	0,48	
33. Спремно је да прихвати улоге које му у игри додјеле другари.		0,45	
34. Увијек је спремно на групно усаглашавање.	0,41	0,44	
35. Стид спутава активност дјетета.			-0,67
36. Дијете је усамљено.			-0,62

Манифестне варијабле	Компоненте		
37. Дијете се повлачи у себе без видљивог разлога.			-0,62
38. Дијете воли бити само.			-0,60
39. Дјетету је у склапању пријатељстава потребна подршка васпитача.			-0,57
40. Без подршке друге дјеце и васпитача тешко самостално функционише.			-0,56
41. За укључивање у групне активности потребна му је подршка васпитача.	-0,34		0,55
42. Дијете је само посматрач комуникације између друге дјеце.	-0,35		-0,53
43. Дијете активно учествује у игри с другом дјецом.	0,46		0,53
44. Уколико је узнемирено, дјетету је потребна помоћ других.			-0,51 -0,35
45. Дијете успјева само да се избори са страхом.			0,65
46. Дијете успјева самостално да се избори са узнемиреношћу.			0,35 0,61
47. Дијете је способно да оцијени учинак других у активностима.	0,46		0,59
48. Дијете је способно да оцијени властити учинак у активностима.	0,45		0,58
49. Способно је да буде самокритично.			0,53
50. Разумије и показује осјећај за правду и праведност.	0,40	0,38	0,52
51. Дијете је лако утјешити.			0,38 0,47
52. Дијете показује одговорност и заједништво за све активности групе.	0,42	0,37	0,46

Напомена: Засићења испод 0,30 су, ради прегледности, избачена из табеле.

Први фактор *Пријатељство као приближавање алтруизму* објашњава 19,88% тоталне варијансе. Ставке које чине структуру првог фактора (20 ставки чије је засићење изнад 0,50) представљају темељ развоја пријатељства заснованог на алтруистичком понашању дјетета. Алтруизам је понашање које се обично описује као „несебично” јер су интереси других стављени испред властитих интереса. Алтруистички поступци су свјесни, садрже намјеру да се некоме помогне и захтјевају одређено жртвовање и одрицање. Човјек је самосвјесно биће, односно његове намјере су засноване на самодјелатности што га чини продуктивним. Наиме, он продуцира свијет, а производећи свијет производи и самога себе. „Човјек постаје тиме што исти час производи себе и свој свијет” (Kangrga, 2007: 60). Самосвјесно биће се не односи само према изванском, већ и према унутрашњем – према себи самом. Стога би, према овом одређењу, алтруистичко понашање било једна врста просоцијалног понашања.

Нестајањем страха од одвајања, дијете ступа у социјалне односе са све ширим кругом особа. Комуницирајући са својом средином оно усваја друштвене облике понашања, стиче представу о себи самом и свом односу према другима. Предшколско дијете има потребу за све више контаката и интеракција са својим вршњацима, а дружење са дјецом помаже при учењу важних социјалних вјештина као што су: саосјећање, пружање подршке другом, сарадња, дијелење, чекање на ред. Дјететова способност и потреба да проводи вријеме са вршњацима повећава могућност социјалног учења и смањује дјететову зависност од одраслог. Развој социјалних вјештина можемо сагледавати кроз дјечју игру, интеракције са вршњацима и усвајање просоцијалног понашања.

Способност дјетета да улази у интеракцију са вршњацима, која је у почетку у форми паралелне игре праћене погледима, осмјесима и додирима, поступно добија облик реципрочне игре која постаје дужа и комплекснија. Дијете у овој фази развоја игре размјењује играчке, имитира другу дјецу, сарађује и почиње да користи језик који је у све већој мјери деликатан. У игри машта дјетета долази до пуног изражаја. Основу садржаја дјететове фикције чине ејдетске слике. „Мало дијете је ејдетик у том смислу што његова сјећања, његова машта и његово мишљење још непосредно репродукују конкретни опажај у свој пуноћи доживљаја и свом богатству конкретних детаља, са живовшћу као код халуцинација” (Vigotski, 1996: 161). У својој фикцији дијете чини све оно што није кадро у реалном свијету. Његове креације му дају осјећај вјере и наде у своје моћи. Дијете надиграва само себе, стављајући пред себе увијек нове захтјеве. Идеје које се појављују у фикцији се сада дијеле са другима, а то подразумева потребу усаглашавања. Паралелно с узрастом игра дјетета је све више окренута социјалним значењима. Дијете има потребу изразити своју креативност другима. Креативност је мост између нашег унутрашњег и спољашњег ЈА. Стога у одигравање одређених радњи и улога дијете „увлачи” другу дјецу градећи с њима све сложеније игровне структуре. Временом говор, као значењско средство, добија све важнију улогу у игри. Све сложенија игра захтјева све квалитетније пријатељство што води бољем групном усаглашавању. У заједничкој игри дјече преовладавају позитивни социјални односи формиран на узајамном повјерењу, али превладавају и конфликти па можемо закључити да нарастање потребе за усаглашавањем рађа пријатељство. Предшколско дијете је склоно да потражи друштво и одржава односе с другом дјецом.

Други фактор *Пријатељство као удаљавање од егоизма* објашњава 12,55% тоталне варијансе. Егоизам је противан појам алтруизму. Личност је тоталитет, што значи да у свом индивидуалитету садржи и алтруизам и егоизам. Дружење с другом дјецом (вршњацима) у најширем смислу доприноси дјететовом социјално-емоционалном и моралном развоју. У социјалном окружењу као што је предшколска установа, међу вршњацима, дијете размјењује становишта, сукобљава мишљења, брани своје ставове и критички се односи према мишљењу других. Дијете на тај начин добија прилику да стиче друштвено искуство које се битно разликује од односа које је имало са значајним

одраслима. Истраживања социолога дјетињства говоре о настајању посебних дјечијих култура, те истичу да „учествовање дјетета у међусобним односима помаже у обликовању идентитета и доживљаја свога ја, али уједно је и темељ у настајању осјећаја припадности” (Džeјms, 2004: 262). Засигурно једна од најзначајнијих форми посредством којих се дјечија друштвеност остварује и регулише јесте дјечија игра (симболичка игра) и њихова међусобна усаглашеност и међуоднос који се гради у самом процесу играња. Иако се данас прихвата мишљење да су предшколска дјеца социоцентрична и способна за социјалне односе, да би се у потпуности удаљили од своје егоцентричности, они пролазе кроз одређене фазе развоја.

Овдје је важно напоменути да вршњаци не толеришу егоцентричност као одрасли. Стога је сукоб чест саставни дио односа с вршњацима. Варијабле које засићују наш други фактор описују дијете које је због своје егоцентричности склоно да иницира конфликтне ситуације и испољава агресивност према дјечији и играчкама. Према мишљењу Каменова (2006), управо сукоби који се јављају међу дјецом извлаче дијете из првобитне изолованости, приморавају га да постане свјесно личности других и да рачуна с њиховим интересима, жељама и намјерама. Сукоби међу пријатељима су учесталији, него међу осталим вршњацима, што произилази из чињенице да пријатељи проводе много времена заједно. Међутим, пријатељи настоје разјаснити неспоразум на обојестрано задовољавајући начин и наставити с игром прелазећи у име игре преко онога што је било. Способност успјешног разрјешавања конфликта је социјална вјештина која је важна за одржавање пријатељства. Пријатељство се може дефинисати и као способност да се пређе преко сукоба и остане близак (Vasta, Haith, Miller, 1998). Већи дио варијабли нашег другог фактора је усмјерен на просоцијално понашање дјетета. Иако емпатијско понашање дјетета може објаснити већи дио просоцијалног понашања (дијете је склоно да чини добро и разумије потребе друге дјеце; увијек је спремно на групно усаглашавање...), свеобухватна интерпретација добијених података укључује и моралне принципе (успоставља правичне односе с другарима; праведно дијели играчке и друге материјале у игри и активностима...).

Према Хофману (2003) емпатијска осјећања, која започињу свој развој у периоду одојчади и настављају се у периоду дјетињства су конгруентна с критеријумима „брига” и „потребе” принципа правде. „Природан развојни процес емпатисања доводи до развоја дјеце која су емпатична, брину о другима и посједују рудиментарне концепте правде. Таква дјеца су спремна да даље напредују и да догјерују своје концепте правде кроз конструктивне интеракције с вршњацима” (Hofman, 2003: 235–236). Способност дјетета да се емпатише с другом дјецом и успостави правичне односе с њима су базични за развој пријатељства.

Трећи фактор *Пријатељство као удаљавање од нарцисоидности* објашњава 11,03% тоталне варијансе. Нарцисоидност је израз губљења карактера који је дуго био средство психолошког оријентисања у стварности. Она нам

показује да се савремени човјек од окренутости према спољашњим захтјевима све више окреће својим унутрашњим потребама – субјективитету. То што је у великој мјери изгубио на интуицији засновану способност правилног ишчитавања својих стварних унутрашњих потреба манифестује се као нарцисоидност – само-заљубљеност. Анализирајући психолошку позадину преласка са експлицитне педагогије (контрола положаја) на имплицитну педагогију (контрола личности) Богојевић (2002) указује на то како промјене у друштвеним односима утичу на психолошке механизме одбране и динамизме борбе помоћу којих се превазилазе конфликти у личности у новим условима, који у први план умјесто постизања личне надмоћности (карактерности) постављају проблем личне сигурности (самољубља). Анализу продубљује увођењем хипотезе да је генетичко-динамичка основа проблема одрастања, у новим околностима, премјештена са разрјешавања едипалних односа на разрјешавање нарцистичких односа, што значи захватање дубљих слојева личности, чиме интеграција личности добија шансу дубљег утемељења. Разрјешавање едипалних односа представља побједу врсте над јединком, док разрјешавање нарцистичког односа подразумјева развијање способности за љубав према бићу другога (Богојевић, 2002).

Ставке које засићују наш трећи фактор описују дијете које се у васпитној групи осјећа усамљено и непозвано да учествује у активностима друге дјеце. Изражена је и потреба дјетета да се осами и буде само посматрач интеракције – комуникације између друге дјеце. Усамљеност коју дијете осјећа може бити одраз дјететове туге која је у вези са увјерењем да оно не припада групи у којој је физички присутно, нема пријатеље или се осјећа невољено од стране вршњака. Усамљеност је, с друге стране, и одраз дјететовог тренутног самољубља тј. неспремности да прихвати норме групе. Такво дијете тражи пажњу друге дјеце и васпитача. Дјететова тежња да се укључи у интеракцију – комуникацију и активности групе чији је члан, потреба за подршком других у тренуцима емоционалне узнемирености, и учествовање у игри с другом дјецом указују на дјететову усмјереност ка развијању пријатељства. Ако је успостављање пријатељства дјететов начин за придобијање пажње, самољубље може бити надвладано.

Четврти фактор *Пријатељство као давање и примање љубави* објашњава 8,95% тоталне варијансе. Све ставке које чине структуру нашег четвртог фактора потврђују чињеницу да основу пријатељства, као специфичног облика интерперсоналног односа, чини љубав. У објашњењу алтруизма нагласак је на ријечи интерес и то чини разлику појма алтруизам у односу на појам љубав. У љубави нема интереса, она је безинтересна и у том смислу сасвим нови квалитет у односу на алтруизам. Производња свијета и самога себе остварује се грађењем односа са свијетом и самим собом. Најсуптилнији израз тог произвођења односа је љубав (Kangrga, 2007). Оно што долази само, на први поглед, јесте симпатија, а љубав је само однос у који је уложен труд.

Васпитање дјетета почиње од пренаталног периода, бригом о плоду који се треба донијети на свијет. Већ у првим мјесецима живота дијете формира

прве интерперсоналне односе, прво са родитељима (Bowlby, 1973, према: Zazo, 1985), затим и са особама из околине. Рано успостављање интерперсоналних односа указује на изворну потребу човјека за блискошћу, заштитом и подршком. Звук гласа, осмијех и додир дјетету пружају задовољство и доприносе развоју чврсте емоционалне везаности. Афективна везаност или блискост између дјеце и значајних одраслих, која се првенствено заснива на партнерском односу, основна је претпоставка васпитања. Основна васпитна функција родитеља је васпитати одговорну, зрелу, емоционално стабилну личност. Да би се дијете развило у такву особу, потребно је да развије позитивну слику о себи, самопоуздање и да прихвати себе. То је једино могуће остварити уз безусловну љубав, подршку и прихваћање од стране родитеља. У породичном контексту, кроз неминовни процес родитељске подршке и спречавања, дијете учи да путем љубави усклађује своје понашање са захтјевима одраслих (Пић, 2010). Дјеца без родитељске подршке не знају да се суочавају с критикама изван породице, тешко подносе неуспјех и теже остварују своје потенцијале. Родитељи имају снажан утицај како на дјететову слику о себи, тако и на његову слику свијета око себе, те на његове аспирације и самоостварење. Они родитељи који позитивно и здраво мотивишу своје дијете, помажу дјетету да постане флексибилна, компетентна, одговорна и самопоуздана одрасла особа. Они поткрепљују дјететове успјехе, помажу му да се успјешно носи с неуспјесима, мотивишу га без постављања претјераних захтјева и без претјераног критиковања. Дијете које је емоционално зрело и свјесно својих могућности компетентно је да развија пријатељство. У основи пријатељства је задовољење једне од основних животних потреба – потребе за припадањем и љубављу. Стога „право” пријатељство представља приврженост, чисту и без интереса.

ЗАКЉУЧАК

Институције предшколског васпитања су окружења у којима дјеца обликују своја социјална искуства и културе са вршњацима кроз континуиране трајне интеракције подржане од одраслих. Уважавајући Брофенбренерово схватање, степен до кога ће се развити сваки појединац, односно, у ком ће развити своје психофизичке потенцијале, зависи од свеукупности социјалног контекста, интеракција и искустава, али са јасном свијешћу о значају активитета индивидуе као активног учесника у властитом развоју. Стога, као еколошки здрава окружења за дјецу, институције предшколског васпитања подстичу развој пријатељства обезбјеђујући квалитетне интеракције за сву дјецу као активне учеснике. Та могућност учествовања (партиципације у свијету одраслих) је оно што је нужно да би дијете било партнер у васпитном процесу. Управо по питању могућности учествовања дјетета као партнера једна средина сматра се еколошки здравом или не. Најбољи партнери су у ствари пријатељи.

Анализа добијених фактора указује на двије димензије кроз које се разрјешава успостављање способности за грађење пријатељства и донети дјетета при том грађењу. Први и други фактор објашњавају социјално понашање,

односно нагласак је на социјализацији, док основу трећег и четвртог фактора чини емоцијама засићено понашање, односно, нагласак је на индивидуализацији. Конфликт егоизам – алтруизам (социјализација) прераста у конфликт самољубље (нарцизам) – љубав у којем је поново нагласак на индивидуализацији. Старија и елементарнија, али због тога темељна, јесте димензија алтруизам – егоизам. У оквиру ње сусрећемо се са нагонским у нама и уздижемо изнад животињства. На предшколском узрасту та димензија доминира и објашњава 32,43% варијансе варијабле пријатељство. Генетски новија, и комплекснија је димензија љубав – самољубље, која је тек у нашем времену које цијени субјективитет и у име њега захтјева пермисивност, наглашено присутна, објашњава 19,98% варијансе варијабле пријатељство. Њено извориште је у потреби за афективним везивањем као примарној потреби коју сусрећемо већ код примата (Harlow, према: Zazo, 1985). Постојање те потребе указује на такву сложеност организације живог при којој јединка постаје индивидуа чиме се однос индивидуалности и друштвености преплиће на начин отварања могућности за дубље утемељење личности. Присутност ове димензије у процјени васпитача указује на нарастање свијести (која не мора бити одмах спозната) о комплексности одрастања дјеце у савременом свијету. На психолошком плану она даје одговор како се супротставити осјећању усамљености као проблему савременог човјека. Стога што је пријатељство најбоља мјера одрастања, оно је данас једно од централних питања могућности васпитања.

Добијени налази упућују на то да вртићи као еколошки здрава окружења, кроз његовање квалитетних интеракција и уважавање индивидуалних потреба сваког дјетета подстичу развој пријатељства. У том процесу важна је улога васпитача као партнера и пријатеља, који његују и подстиче пријатељске односе, али и сва дјечија социјална искуства. Подршка васпитача се огледа и у уважавању спонтаних дјечијих активности, прије свега игре у којој интерактивност долази до пуног изражаја.

Литература

- Ashiabi, G. S. & O'Neal, K. K. (2015). Child social development in context: An examination of some propositions in Bronfenbrenner's bioecological theory. *SAGE Open, April-June*, 1–14. DOI 10.1177/2158244015590840.
- Богојевић, С. (2002). *Стилови васпитања*. Бања Лука: Филозофски факултет.
- Vasta, R., Haith, M. i Miller, S. (1998). *Дјечја психологија*. Jastebarsko: Naklada slap.
- Vigotski, L. S. (1996). *Дјечја психологија. Сабрана дјела IV*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Džejms, A. (2004). Пријатељи и познаници. У *sociološkoј hrestomatiji Sociologija detinjstva* (262–296). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Fulgosi, A. (1988). *Faktorska analiza*. Zagreb: Školska knjiga.
- Hofman, L. M. (2003). *Empatija i moralni razvoj*. Beograd: Dereta.

- Ilić, M. (2010). *Porodična pedagogija*. Banja Luka: Filozofski fakultet i Mostar: Nastavnički fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić”.
- Kamenov, E. (2006). *Predškolska pedagogija* (knjiga druga). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Kangrga, M. (2008). *Klasični njemački idealizam: predavanja*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – FF Press.
- Партало, С. (2014). Креативност и конформност симболичке игре предшколске дјеце. *Иновације у настави*, 27(1), 65–73.
- Partalo, S. (2019). Pedagoške vrijednosti igre i pokreta predškolske djece. Zbornik radova sa VIII naučno – stručne konferencije međunarodnog karaktera Balkanskog saveza udruženja vaspitača BAPTA: *Vaspitanje igrom i pokretom kroz svakodnevni život djeteta*. Smederevo: Newpress.
- Zazo, R. (1985). *Poreklo čovjekove osjećajnosti*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Sanja M. Partalo

University of Banja Luka, Faculty of Philosophy

THE EMPIRICAL MODEL OF PRESCHOOLERS' FRIENDSHIP IN AN ALTERED CONTEXT OF INSTITUTIONAL EDUCATION

Summary

The aim of the study was to determine and interpret an empirical model of preschoolers' friendship. The *Observation scale for the evaluation of friendship in institutionally educated preschoolers* was applied on the sample of preschool children (N = 2009), containing 52 entries for the educators to assess the frequency of friendship indicators with children of all age groups. The application of exploratory factor analysis resulted in the extraction of four reliable factors which may account for this complex research variable: 1) Friendship as a close step to altruism; 2) Friendship as distancing from egoism; 3) Friendship as distancing from narcissism; and 4) Friendship as giving and accepting love. The first two factors account for social behavior and emphasize socialization. On the other hand, the second two factors are based on the excessively emotional behavior and individualization. The egoism-altruism conflict (socialization) transforms into self-centeredness conflict (narcissism) – and in the process of growing up the emphasis is once again on individualization. Given the fact that friendship is the best indicator of growing up, it maintains one of central issues of education. The obtained results suggest that kindergartens, as the ecologically healthy environment, encourage friendship by fostering high-quality interactions and appreciating childrens' individual needs. The role of teachers is of an utmost relevance as they are both partners and friends who inspire friendship and social experience. Also, teachers provide support for spontaneous childrens' activities, including child's play in which interaction reaches its peak.

Keywords: *child, friendship, aspects of friendship.*